

SZINHÁZ

DEBRECENI JÓZSEF „FORGÓSZÉL“ CÍMŰ DRÁMÁJA

Belgrádban az új hazai dráma olyan ritka s egyben olyan jelentős esemény, hogy azt a kritikának nemcsak megemlítenie, hanem részletebben foglalkoznia is kell vele. A „Forgószél“ szerzője, Debreceni József, az auschwitz-i pokol önéletrajzi bemutatásáról a szerb olvasóközönség előtt is ismert magyar nemzetiségű jugoszláviai író szemmel láthatólag ebben a drámában is igyekezett hű képet adni a Második Világháború eseményeiről és embereiről. Az, ami 1939 és 1945 között, azaz a fasizmus erősödésétől kezdve annak összeomlásáig egy egyetemi városban lejátszódott, Debreceni előtt forgószélnek tűnik, amely a dr. Wolf bíró személyében megtestesült fasiszta szörnyetegek leváltását eredményezi. Ez nem nemzedékek őrsváltása — mert a lelépő és a helyébe kerülő egyévfolyambeli —, hanem az ember, az emberséges ember váltja le a vérszopó fenevadat. De hogy lényegében ez az őrsváltás is egyesek távozása és mások érkezése ugyanarra a munkahelyre — azt a szerző mindenekelőtt a történés színhelyének, a bírósági irodának azonosságával hangsúlyozta ki, ahol 1939-ben Wolf hallgatja ki volt iskolatársát, Sándort, akit kommunizmus miatt tartóztattak le, 1945-ben pedig a jelenlegi vizsgálóbíró, Sándor hallgatja ki a letartóztatott Wolfot a fasiszta rögtönítélő bíróság volt főügyészét.

De nem ez a szoba azonos és úgyszólván változatlan, hanem a bírósági altiszt is a régi, és a fasiszta gyanúsítottat is ugyanaz a fogházör vezeti elő, aki tegnap még a forradalmárokat kísérte kihallgatásra, de maga Sándor is emlékezteti a gyanúsítottat helyzetük hasonlóságára. „A szerencse kerek hol fel, hol le, kérem tisztelettel“ — mondja Balázs, a bírósági altiszt. Jöttek az igazak és elzavarták a gonoszokat. Pontosabban: megérkezett a báránylelkű Sándor és elűzte a farkast, akinek még a neve is Wolf (Farkas).

Mert azok között, akiket láttunk, csak egy farkas van. A többi már mind, úgy az altiszt mint a fogházör, bizonyosságát adta szelíd természetének s ezért ebben a forgószélben, joggal, még a hajuk szála sem görbült meg. Mi több, még az önző kispolgári Magda is, aki gyűlöli a forradalmárokat, és völegényét, Sándort is elhagyja, hozzámegy Wolfhoz — még ő is bebizonyította szelídségét és emberiségét: annak elnére, hogy Wolftól is elvált, elment hozzá megkérni, hogy vegye védelmébe Sándort. Még a bíróság mellett működő ügyész is, aki már unja a politikai bűnösök elleni vád képviselését — az alkoholnak ez a rabja, ez a mindenben kételkedő jellem is rendelkezik bizonyos hozzá illő szelídséggel és emberiséssel.

Debreceni mindezekben az alakokban mindenekelőtt embereket lát. S mivel az ember alapjában véve jó, így — a bíróság személyi ösz-

szetételének csekély változása után — az élet alig változott mederben folyik tovább. Ugyanúgy, csak egy kicsit máskép. Hogy Debreceni milyen kicsit látja „az emberi lényeket“, mint a „társadalmi viszonyok összességét“ (Marx), ellenkezőleg, hogy az embereket a társadalomtól és a társadalmi összefüggésektől mennyire elvonatkoztatva látja, világosan mutatja a következő jellemző részlet. Amikor Sándor megtudja, hogy tizenkilenc más áldozat mellett az ő felesége és kisleánya is Wolf lelkén szárad, és amikor Wolf azt mondja neki, hogy ezt a kettőt is bevezetheti a jegyzőkönyvbe, mint a huszadik és huszonegyedik áldozatot, akikért felelni fog, akkor a kommunista Sándor haragra lobban: „Ez a kettő az én halottam. E kettőért nem a társadalom követeli, hogy felelj, hanem az ember. Én követelem, hogy felelj értük. Érted? Én!“

Ez a forradalmár, aki olyan nagy súlyt helyez az elkülönített könyvvitelre, és nem engedi meg, hogy az ő személyes számlája összekeveredjen a társadalom számlájával, annak a társadalomnak a számlájával, amelyért teljesen odaadja magát és amelyért minden erejével dolgozik — a nincstelenségtől szorongatott fogházörnek, a fennálló társadalom ellen. az új, az ő társadalmáért agítálva egy nagy körről beszél, amelynek a közepébe az urak egy rettenetesen nagy Hazugságot állítottak: a magántulajdont. Erre a hazugságra azután dicsfényt raktak, kerítést húztak köréje és puskás fogházórt állítottak a kerítés mellé. „Akik pedig a körön kívül maradtak, nézzék, mi lesz velük.“

Ez az egyszerű fogházőr pedig — aki huszonnévtári szolgálatával és azzal a reménnyel, hogy már nemsokára nyugdíjazzák, aki nem tudja megérteni, miért nem jut nagyobb fizetés neki és családjának, aki nem tudja megérteni, hogy ő maga is miért nem szerezhet nagyobb magántulajdont — ez csak nézze, mit csinál ezzel az egész irodalommal, ezekkel a költői képekkel, ezzel a dicsfényes bekerített Hazugsággal és a köréje vont körrel.

Nem kevésbé furcsa az a mód sem, ahogyan a kommunista Katalin, Sándor későbbi felesége, Sándor akkori menyasszonyának, Magdának magyarázza, kik is azok a kommunisták, és mit jelentenek Sándor számára. Katalin itt a vértanúkról beszél, akik alig várják, hogy megbélyegezzék őket (hogy millió testvérüknek azután soha többé ne legyen része a megbélyegzésben), és elvárja, hogy a konzervatív kispolgár, Magda, aki a lelke mélyéig gyűlöli mindazt, ami veszélyeztethetné a biztonságát, a „boldogságát“, szeresse azt az embert (Sándort), aki mindezt meg akarja dönteni...

Csoda-e azután, ha az ilyen felfogású forradalmárok, akik ilyen meggyőzőési módszert alkalmaznak a tömegek megnyerésére, maguk is ingadoznak. Katalin, a szervező, aki már megszokta, hogy az élete állandó veszedelmek közt folyik, később „teljesen összetörik és el van keseredve“, hogy a férje, a forradalmár „tönkreteszi magát: többet van a börtönben mint szabadon“. Sándor pedig, amikor azok az eszmék, amelyekért annyit küzdött és amelyekért olyan súlyos áldozatokat hozott. éppen csakhogy kezdtek megvalósulni, megvalósításukon egyszerre csak nem akart tovább dolgozni, hanem elfáradva, kimerülve arra gondol, hogy visszavonul és megpihen. Egyszerre „tudatára ébredt“, hogy tovább már nem ítélkezhet a fasiszta gonosztevők felett, mert gyűlöli őket, mert „érdekelt féllé“ vált. Ez a modern Hamlett elveti „borzalmas küldetését“ és forradalmi kötelességétől a kispolgári állatorvoshoz menekül, aki a fasiszta megszállás alatt felhagyott azzal, hogy figye-

lembe vegye az embereket, hanem a jó konyha és óbor mellett várta, hogy vége legyen ennek az egész fölfordulásnak. Vajjon könnyebb egy forradalmárnak borba fojtani a megölt gyermek, a feleség és annyi elvtárs emlékét mint a szó legnemesebb értelmében megbosszulni az áldozatokat, építve azt a társadalmi rendet, amely az ilyen embertelenségeket lehetetlenné teszi?

Debreceni a dráma bemutatója előtt kijelentette, hogy az igazságot kívánta bemutatni. „Az igazság hordozója azonban csak az ember lehet. Az ember, aki nem báb, nem árnyék, de nem is hős. Egyszerűen és elkerülhetetlenül csak ember“. Debreceninek azonban nem sikerült mentesülnie az embert helyettesítő árnyéktól. A „Forgószél“ pártvezetője és későbbi minisztere csak szintelen, személytelen árnyék. De nem is lehet másmilyen az emberiség haladásáért vívott harc olyan vezetője, akit megfosztottak minden hősiességtől, — ha nem adja át magát szenvedélyesen és önfeledten magasztos céljának. Az ilyen ember így elkerülhetetlenül a gépezet részévé, csavarjává, árnyává válik, akinek a láttán Lear királlyal feltesszük a kérdést: „Az ember nem több, csak ennyi?“

Ugyanakkor azonban, amikor Debreceni egyeseket megfoszt a hősiesség vonásától, másokhoz hozzáadja az emberiséget. Debreceni alakjai „csak emberek“, „egyszerűen és elkerülhetetlenül csak emberek“, mintha nem is olyan élőlények lennének, akiknek az öntudatát osztályhelyzetük és társadalmi hovatartozásuk szabná meg. Közöttük nem találunk sem igazi forradalmárokat sem igazi polgárokat, sem nagytőkéseket és (Wolfot kivéve) a nagytőkések kiszolgálóit sem. A nagytőkések valóban nem találtak megbízhatóbb szolgákat mint ezt az emberséges bírósági altisztet és ezeket a fogházőröket?

A szerző látóköreit elhomályosítja valamilyen beteges humanizmus és senki sem mond ellen a fogházőrnek, aki azt mondja, hogy „a jó ember nem hord puskát“, sem Sándornak, amikor azt állítja, hogy „egy fogházőrnél fontosabb, hogy szíve legyen mint fegyvere“. Ki számára fontosabb? Semmiesetre sem azok számára, akik odaállították a fogházőrt, sem annak a számára, ami miatt a foglyokat börtönbe zárták! Meg vagyok győződve, hogy Debreceninek érző szíve van, de abban már nem vagyok annyira biztos, hogy ez a jószívűség egészen helyénvaló.

Debreceni humanizmusában találkozunk úgy tolsztojizmussal, mint olyan kitételekkel, amelyek Dosztojevszkire emlékeztetnek. Így, amikor Sándor fenköltén kijelenti: „Magunknak vallunk mindenkit, akit megaláznak“. A szerzőnek az az igyekezete, hogy mindenkit igazoljon, hogy még a fasiszták szolgáinál is mindent „megértsen“ és megbocsásson, pszichologizáláshoz vezet. A fogházőrök, vagy legalábbis nagy többségük csak azért „rugdossák“ a forradalmárokat, „mert gyűlölik urikat“, „minden szenvedésükért azokkal fizettetnek, akiket őrizniök kell.“

Mivel Debreceni a jellemek társadalmi függőségét inkább elfogadja és feljegyzi mint ismeri és bemutatja, alakjai meghatározott és sokoldalú jellemzés nélkül maradnak, néha már a gyakran látott sémává válnak. Ilyen Sándor háziasszonya is, egy bőbeszédű özvegyasszony, akinek csak két beszéd tárgya van: a „megboldogult férje“ és a baracklekvár. Ilyenek Sándor barátai is: a papnövendék, aki három másik helyett eszik és iszik s aki beszédében úgyszólván csak a szentírásból vett idézeteket használja; az ügyész, akinél lelkiismereti furdalások lépnek föl, amikor inni kezd, de folytatja az ivást, hogy elfojtsa

ezt a lelkiismereti furdalást; a titkárnó, aki „olyan szerelmes“ sápadt és mélabús főnökébe „mint a macska“. Mindezek olyan alakok, amelyek már régóta meghonosodtak úgy az irodalomban, mint a színpadi deszkákon.

Debreceninek kétségkívül van érzéke a drámai képszerkesztéshez. Azzal, hogy olyan embereket vitt a színpadra — úgyszólván majdnem ugyanolyan helyzetben, csak felcserélt szerepkörben —, akik ugyanahhoz a nemzedékhez és ugyanahhoz a társadalmi körhöz tartoznak a szerző megteremtette azt a lehetőséget, hogy bemutassa az ilyen emberek jelleme között létező mély belső különbségeket és ezeknek a különbségeknek a feltételelességét. Fentebb már láttuk, hogy a szerző egyáltalán nem használta ki ezt a lehetőséget és azt is láttuk, hogy ezt miért nem tette. De a szerző előkészítette az összeütközéseket, egymással szembeállította az ellenfeleket (a kispolgári nőt az illegális mozgalomban résztvevő nővel, a bosszúálló férfit a vérengzővel), a küzdőtársakat (a letartóztatott forradalmárt fejevesztett élettársával), és a drámailag felvetett cselekményt sikeresen vitte előre olyan jeleneteken keresztül, amelyekben a környezet békés vagy derűs bemutatása kerekedik felül. Debreceni maga is érzi az egymás mellé és az egymással szembeállított alakok jellemzésének és differenciálásának jelentőségét. Alakjai cselekedeteit azonban gyakrabban szavaikkal helyettesíti s ezáltal lerontja alakjait is, meg a képszerkesztést is. Ez történt abban az egyébként is szerencsétlenül beállított jelenetben is (a különben jól felépített első felvonásban), amikor Sándor Katalinnak udvarol, bár pár perccel azelőtt még Magdát akarta meggyőzni, hogy szereti, és amikor Katalin, habár abban a pillanatban sokkal fontosabb gondja van, olyan gyorsan és olyan rosszkor szeret bele Sándorba. Ha a szerző Sándor és Katalin viszonyát, amellyel ők maguk sem kell, hogy tisztában legyenek, csak valamilyen jellemző cselekedetükön keresztül diszkrétan érzékeltette volna, minden szöveg nélkül, akkor ez a jelenet valószínűleg jobban is hatott volna és többet is mondott volna.

Debreceninek van humora is, amely azonban nélküli a nagyobb mélységeket és metsző élt, de jól van adagolva. A drámai párbeszédnek nagyjában jellemzőek az egyes szereplőkre és megfelelnek annak a helyzetnek, amelyből adódnak. Hogy ez nem mindig van így, és hogy a szerző még így is gyakran megkísérli, hogy saját gondolatait adja a szereplők szájába, amelyeket azután saját irodalmi nyelvén mond el, — azt eléggé illusztrálja a nagy Hazugságról fentebb idézett részlet. Az ilyen mots d'auteur az olyan helyzetben, amely azokra nem nyújt alkalmat, olyan szereplő szájából, aki se nem irodalmár, se nem értelmiségi — pl. amikor a fogházőr, aki önmagaát faragatlan tuskónak tekinti, azt mondja, hogy a „munka sír, mert meglopják, és a könnye a veríték“ — akkor ez elkerülhetetlenül papírszagot áraszt.

A „Forgószél“-ből az említett hiányosságok és egy olyan szerző gyakorlatlansága mellett is, aki csak most teszi az első lépéseket a drámairodalom terén, megállapítható, hogy Debreceni a szöveg papírszagú részeinek gondos eltávolításával, az alakok gazdagabb megrajzolásával és bemutatásával s azoknak a társadalmi talajba való alaposabb beágyazásával, témának és a téma megoldásra váró feladatának alaposabb taglálásával ennél érettebb hozzájárulással is gazdagíthatná a mai drámairodalmat.

Klein Hugo